

Dialektika súčasnej etapy rozvoja socializmu

Tento tematický blok reprezentuje príspevky slovenských filozofov k rozpracovaniu aktuálnych filozoficko-teoretických otázok skúmania súčasnej etapy rozvoja socializmu. Ide o problémy, ktoré sú úzko späté s rozpracovaním prognózy sociálneho rozvoja našej spoločnosti, tak ako ich vytýčili závery XVII. zjazdu KSČ. Z tohto hľadiska sú v príspevkoch obsiahnuté a aktualizované výsledky výskumov súčasnej marxistickej filozofie.

REVOLUČNE TVORIVÝ, DIALEKTICKÝ PRÍSTUP K SOCIÁLNO-EKONOMICKÉMU ROZVOJU

RUDOLF ŠÍMA, Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce, Bratislava

ŠÍMA, R.: The Revolutionary-Active, Dialectical Approach to Social-Economic Development.
Filozofia 42, No. 2. 1987 p. 161.

The subject-matter of the paper is an analysis and tasks of the socialist type of social development under conditions of the contemporary stage of the development of the Czecho-Slovak society in the context of the economic and global social development. Social development is understood as a relatively independent sectional sphere of the society. The author analyzes especially the intensificational and humanizing-emancipative function of social development and he also points to its integrative function in the society. He considers social subjects, social processes and social relationships to be the core of the sphere of social development. He characterizes social policy as a policy of the social development of man and of his creative activity, and not as a policy of social security for people only. On the basis of the analysis of social development he draws conclusions for his entire theory and conception.

V súvislosti s prelomovým obdobím v rozvoji socialistickej spoločnosti, do ktorého sme nastúpili po XXVII. zjazde KSSZ a XVII. zjazde KSČ, sa aj pred filozofiu a spoločenské vedy stavajú nové prelomové úlohy a požiadavky. Náročné revolučné úlohy tejto prelomovej etapy musíme teoreticky zvládnuť, aby sme pri ich praktickom riešení neboli nútení postupovať „takpovediac empiricky, veľmi neracionálnou metódou skúšok a omylov“ (Andropov). V novej podobe sa preto aktualizuje a konkretizuje známa Leninova téza, že bez tvorivej „revolučnej teórie — niet revolučnej praxe“. Treba zdôrazniť, že ide o poznanie spoločnosti na najvyššom stupni poznania, ktorým je kategoriálno-pojmové pozna-

nie, ktoré okrem iného predpokladá najmä vysokú kategoriálno-pojmovú kultúru a disciplínu. „Sama teoretická činnosť sa stáva jednou z najdôležitejších hybných síl socialistickej a komunistickej výstavby a najdôležitejším nástrojom prestavby“, zdôraznil s. Gorbačov. Týmto nástrojom sa teória stáva predovšetkým tým, že je schopná nastúpiť a aj nastupuje vtedy a tam, kde nestačia bežné postupy, skúsenosť a metódy praxe a sú potrebné netradičné principiálne nové riešenia.

Náročné požiadavky na teóriu sú tak v oblasti jej tvorivého rozvoja, ako aj vo výraznejšom a funkčnejšom obrate teórie k praxi na základe prehĺbenia dialektiky teórie a praxe. Dialektika teórie a praxe musí byť zabezpečovaná nielen výraznejším obratom teórie, teoretického výskumu a teoretikov k praxi, ale aj praxe a praktikov k teórii na základe partnerských vzťahov spolupráce, ktoré sa vyznačujú úctou teoretikov k praxi a úctou praktikov k teórii. Len na základe dialektiky teórie a praxe možno prekonať jednostranné sklony k abstraktno-scholastickému akademickému teoretizovaniu, ako aj k opisnému pozitivistickému empirizmu a prízemnému pragmatickému utilitarizmu. Tam, kde je narušená dialektika teórie a praxe, zákonite prichádza na jednej strane k odklonu teórie i teoretického výskumu od praxe a začínajú sa prejavovať prvky scholastiky, planého akademizmu, dogmatizmu, učených pseudosporov a pod. Namiesto reálnych problémov života a praxe sa nastoľujú neriešiteľné pseudoproblémy. Na druhej strane z narušenia dialektiky teórie a praxe zákonite vyplývajú sklony ku krátkozrakému empirizmu, k „neracionálnej metóde skúšok a omylov“, k pragmatizmu, utilitarizmu i byrokratizmu. Aktívna a cieľavedomá účasť filozofie na prestavbe našej spoločnosti v súčasnom prelomovom období alebo inak povedané, orientácia filozofie tak, aby bola viac ako doteraz filozofiou prestavby, predpokladá aj adekvátnu prestavbu samotnej filozofie. A je tu čo prebudovať, najmä pokiaľ ide o posilnenie jej antropologickej prakticko-činnej a dialekticko-revolučnej funkcie.

Dialektiku teórie a praxe možno pochopiť len na základe tvorivého uplatňovania všeobecnej dialektiky ako revolučno-kritickej metódy analýzy spoločenského procesu ako celistvého systému a jeho jednotlivých podsystémov zvlášť. V tomto smere sa nesie aj obsah Uznesenia ÚV KSSZ o časopise *Komunist*, v ktorom sa konkretizujú úlohy a funkcie spoločenských vied v súčasnom prelomovom období. Zvláštny dôraz sa v ňom kladie na nevyhnutnosť zvýšiť kvalitu, intenzívnosť a produktívnosť teoreticko-ideového života strany a spoločnosti, najmä na základe smelého teoreticko-vedeckého výskumu.

Pre tvorivý a produktívny rozvoj filozofie a spoločenských vied treba rozvíjať a kultivovať zmysel pre nové metódy, postupy, myšlienky, poznatky a pod., ale aj schopnosť oslobodiť sa od všetkého toho, čo nám bráni v napredovaní a tvorivom rozvoji teórie a pri jej zavádzaní do praxe. Ťažko povedať, ktorá z týchto dvoch úloh kedy, kde a u koho vystupuje do popredia. Pre tvorivý rozvoj a praktické uplatňovanie teórie

v praxi nestačí len kultivovaný zmysel pre nové, ale treba aj kultivovanú schopnosť vzdať sa starého a prežitého, zabudnúť naň, napriek tomu, že nám je individuálne blízke a zvykli sme si na symbiózu s ním. Je známa Leninova myšlienka o tom, akou strašnou silou sú návyky, koľko energie si vyžaduje ich prekonanie. Pritom si treba uvedomiť, že Lenin mal na mysli návyky ľudí z kapitalistickej minulosti. Ešte väčšiu silu majú však u nás návyky na postupy, názory, metódy a formy myslenia a práce z obdobia extenzívneho rozvoja, ktoré vznikli v socialistickej výstavbe a zohrávali v nej po určitú dobu pozitívnu úlohu. Ich prekonanie si vyžaduje a bude vyžadovať obrovské úsilie, veľa energie, ale aj vytrvalosti, taktickej ohľaduplnosti i premyslených zásadných kadrových a iných opatrení. V tejto súvislosti sú aktuálne slová s. Husáka: „Všetci vieme, že presadenie našich programových cieľov nebude jednoduché. Bude potrebné meniť metódy a štýl práce, praktické prístupy najmä riadiacich článkov, prekonávať zotrvačnosť, silu návykov, byrokratizmus a rutinu“ (1). Túto myšlienku treba podčiarknuť najmä preto, že ešte stále u nás pretrvávajú predstavy, ktoré vznikli v období extenzívneho rozvoja našej spoločnosti. Podľa nich sa po kvalitatívnych revolučných premenách vo forme prevzatia politickej moci robotníckou triedou, nastolenia spoločenského vlastníctva, združštenia a pod. socializmus rozvíja len evolučne, obranou a presadzovaním jeho základných princípov, zásad a cieľov, bez tvorivej revolučnej novátorskej aktivity, bez vzniku rozmanitých protirečení, krízových stavov, ostrých zápasov medzi novým a starým, progresívnym a reakčným. Neraz sa rozvíjal viac evolucionisticko-obranársky než revolučno-kritický prístup k socializmu a jeho rozvoju. Viac sa preto neraz hodnotil strážca a obranca princípov socializmu než odvážny a revolučno-kritický novátor s kritickou náročnosťou na socializmus. Na tomto základe začali prevládať kvantitatívne ukazovatele s malou náročnosťou na socializmus a metóda porovnávania úspechov dneška a zajtrajška s menšími úspechmi včeraška a predvčeraška. Do popredia sa dostávalo sledovanie čiastkových úspechov, a nie celkový úspech socializmu. Tým sa oslabovala aj pozícia koncepčno-systémového prístupu k problémom socializmu a viac sa uplatňovala metóda reálneho pluralizmu. Táto skutočnosť sa celkom zákonite prejavila aj vo filozofii a spoločenskovednej oblasti, najmä oslabením jej kriticko-revolučnej funkcie, a systémovej koncepcii v prístupe k socialistickej realite.

Pokiaľ ide o obrat filozofie a spoločenských vied k súčasnej revolučnej praxi v prelomovom období socializmu, vystupujú pred nimi do popredia tieto tri základné okruhy problémov:

1. Reálna dialektika rozvoja socialistickej spoločnosti na súčasnom stupni jej historického vývoja ako celistvého, ale vnútorne členeného a protirečivého systému s harmonickou vyváženosťou všetkých jeho základných sfér, oblastí, úrovní a aspektov, s dobre fungujúcou dialektikou subjektu a objektu, t. j. objektívnych zákonov a revolučnej tvorivej

aktivity subjektívneho činiteľa, s tvorivo uplatňovanou vedúcou úlohou strany a dôsledne uskutočňovaným princípom humanizmu, socialistickej demokracie, vedeckosti a sociálnej spravodlivosti.

2. Obrat k reálnej dialektike rozvoja socialistickej spoločnosti predpokladá venovať zvýšenú a špecifickú pozornosť filozoficko-sociálnym a metodologickým aspektom problémov, ktoré tvoria obsah procesov vedecko-technickej revolúcie na súčasnom stupni jej rozvoja, zohľadňujúc najmä javy automatizácie a robotizácie a zvlášť informatizácie spojenej s najmodernejšou výpočtovou technikou, ale aj s globálnymi problémami súčasného sveta a spoločnosti.

3. Tretím základným okruhom problémov, ktorý súvisí s obratom teórie k reálnej dialektike súčasného rozvoja socialistickej spoločnosti, je ľudský faktor, rast jeho úlohy v živote a praxi socialistickej spoločnosti, potreba jeho psychologickéj prestavby, jeho rozvoj ako východiska, podstaty, predpokladu a najvyššieho cieľa a zmyslu socialistickej [komunistickej] spoločnosti.

Rozvíjať a aktivizovať, či prebudovávať ľudský faktor, znamená podporovať, upevňovať, zdokonaľovať a obohacovať tie ideové, citové, vôľové i iné osobnostné vlastnosti, či „sociálne kvality“ človeka, ktorými uvedomele reguluje systém vzťahov k svetu i sebe samému a prejavuje sa ako uvedomelý a funkčný subjekt rozvoja socialistickej spoločnosti, spolutvorca jej komunistickej budúcnosti i seba samého. Ľudský faktor sa nerozvíja a neaktivizuje v socializme ako izolovaný jav a živelne na vlastnej základni, ale najmä prostredníctvom uvedomele riadenej spoločenskej praxe a spoločenských vzťahov, na základe princípov a zásad socializmu v jednotlivých sférach a oblastiach života spoločnosti, predovšetkým v oblasti sociálneho a ekonomického rozvoja.

Rozhodnejší obrat teórie a teoretického výskumu k živej reálnej dialektike súčasného rozvoja socialistickej spoločnosti vyžaduje ich výraznejší obrat najmä k stratégii urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja, ktorá je základom a najvýznamnejším prostriedkom urýchlenia rozvoja celej spoločnosti a jej vývoja na kvalitatívne vyšší stupeň rozvoja.

Doterajšia účasť a aktivita filozofie i viacerých spoločenských vied na teoretickom riešení problematiky stratégie urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja značne zaostáva za potrebami v tejto oblasti i povinnosťami k nej. Neraz vzniká dojem, akoby sa stratégia urýchlenia dotýkala iba ekonomických vied a nevyžadovala aktívnu tvorivú účasť filozofie a ostatných spoločenských vied. Opak je však pravdou. Veď stratégia urýchlenia sa môže správne pochopiť a účinne realizovať len ako dialektika sociálneho a ekonomického rozvoja, v ktorej sociálny a ekonomický rozvoj vystupujú ako dva dialektické póly vnútorného protirečenia jednotného sociálno-ekonomického procesu. Bez angažovanej, tvorivej účasti filozofie a všetkých spoločenských vied v tejto kľúčovej oblasti pri rozvoji socialistickej spoločnosti a bez dosiahnutia

očakávaných úspechov v nej nemožno dosiahnuť náležité úspechy ani v iných oblastiach života socialistickej spoločnosti a pokročiť náležite vpred v celkovom rozvoji socialistickej spoločnosti. Stratégia urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja predstavuje vo vzťahu k rozsiahlej refazii spoločenského rozvoja ten známy leninský hlavný článok, uchopením a pohnutím ktorého môžeme pohnúť celou refazou problémov spoločnosti a človeka. Netreba zdôrazňovať že stratégia urýchlenia a s ňou súvisiaca koncepčná aktívna sociálna a ekonomická politika, vypracovanie ich teoreticko-metodologického, svetonázorového a ideologického základu nastoľuje také zložité a náročné problémy a úlohy, že pri ich riešení sa najlepšie môžu preveriť, ale aj rozvinúť všetky tvorivé potencie, vlastnosti a kvality filozofie a všetkých spoločenských vied, najmä ich pripravenosť a funkčnosť prispieť k riešeniu aktuálnych, živých problémov života a praxe spoločnosti a človeka.

*

Stručným ponorom do problematiky sociálneho rozvoja a sociálnej politiky v kontextoch so stratégiou a dialektikou sociálneho a ekonomického rozvoja by sme chceli vyššie uvedené myšlienky konkretizovať.

V stratégii urýchlenia i v dialektike sociálno-ekonomického rozvoja i celej socialistickej spoločnosti čoraz významnejšiu úlohu zohráva a bude zohrávať nová kvalita a celkový nový profil socialistickeho sociálneho rozvoja ako historicky najvyššieho typu sociálneho rozvoja. V sfére sociálneho rozvoja sa koncentruje humánna podstata, najvyššie ciele a najhlbší zmysel socializmu. Preto sa zdôrazňuje sociálna orientácia plánov hospodárskeho i celkového spoločenského rozvoja. Volá sa po premyslenej, koncepcnej, aktívnej a silnej sociálnej politike. Vyzdvihuje sa cieľovo-programový prístup k ekonomickému i celkovému spoločenskému rozvoju z pozície novo koncipovaného sociálneho rozvoja. Neobyčajne veľké a nové nároky sa kladú na socialistickú sociálnu politiku. V novej redakcii *Programu KSSZ* sa píše: „Strana považuje sociálnu politiku za účinný prostriedok urýchľovania rozvoja krajiny, nastu pracovnej a spoločensko-politickej aktivity nás, formovania nového človeka a presadzovania socialistickeho spôsobu života a za dôležitý faktor politickej stability spoločnosti. Vychádza z toho, že vplyv sociálnej politiky na rast efektívnosti ekonomiky, na všetky sféry života spoločnosti bude silnieť. Neochabujúcu starostlivosť o riešenie sociálnych aspektov práce, každodenného života a kultúry a o uspokojovanie záujmov a potrieb ľudí považuje KSSZ za zákon činnosti všetkých štátnych a hospodárskych orgánov i spoločenských organizácií.“

Všetky tieto a iné požiadavky a nároky na sféru sociálneho rozvoja sú už sformulované a zafixované v takých politických dokumentoch ako sú materiály XXVII. zjazdu KSSZ, nová redakcia *Programu KSSZ*, ale aj v programových materiáloch XVII. zjazdu KSČ a zjazdu KSS. Sú to

problémy a úlohy veľmi náročné na teoretické spracovanie a praktické riešenie. Avšak teória nevenuje tejto problematike a z nej vyplývajúcim otázkam náležitú pozornosť. Život a prax tu predbehli teóriu. Táto musí čím skôr splniť svoje poľdžnosti praxi.

Sociálna sféra predstavuje dnes ucelený, ale pritom vnútorne členený proces. Vyžaduje prekonať všetky jednostrannosti, vrátane tých, prostredníctvom ktorých a vďaka ktorým sa ešte donedávna v období extenzívneho rozvoja mohla vyvíjať. Dnes sa môže ďalej rozvíjať len ako uvedomele a koncepčno-systémovo riadený proces. Zatiaľ však namiesto nového koncepčného, teoreticky a vedecky fundovaného uchopenia problematiky sféry sociálneho rozvoja a vytvorenia teoretického základu pre jej praktické riešenie v smere vytýčených požiadaviek a úloh sa teória, filozofia, ako aj jednotlivé spoločenské vedy dostatočne nevenujú týmto problémom a ponechávajú ich napospas tradičným ekonomickým a iným jednostranným návykom pri interpretácii problémov sociálneho rozvoja. Namiesto komplexnej filozoficky a vedecky zdôvodnenej teórie a koncepcie sociálneho rozvoja sa stretávame s takou jeho interpretáciou, ktorá ho redukuje na podsystem alebo pasívny dôsledok ekonomického rozvoja, ktorý možno teoreticky uchopiť a prakticky plánovať a riadiť ekonomickým inštrumentárium. Tým sa stráca dialektika ekonomického a sociálneho rozvoja alebo redukuje sa na vzťah celku a časti, resp. príčiny a následku. Deformáciu sféry sociálneho rozvoja predstavujú aj interpretácie, ktoré sociálny rozvoj redukovujú na tzv. sociálne zabezpečenie a charitatívno-kuratívnu starostlivosť, najmä o sociálne slabých jednotlivcov a sociálne skupiny, alebo na rast čoraz lepšieho materiálneho zabezpečenia života ľudí. Viac chaosu ako jasnosti do problematiky sféry sociálneho rozvoja vnášajú aj jej interpretácie, ktoré ju vysvetľujú raz vo veľmi vágnom užšom zmysle a druhý raz v širokom slova zmysle ako stotožnenie sociálneho a spoločenského rozvoja. Tieto a iné zjednodušujúce predstavy o sociálnom rozvoji, na ktoré sme si navykli, pôsobia tak v oblasti teórie, ako aj praxe a predstavujú veľkú prekážku v úsilí o tvorivý rozvoj socialistickej vedecky zdôvodnenej teórie a koncepcie sociálneho rozvoja i o koncepčnú silnú a aktívnu socialistickú sociálnu politiku.

Od správnej, vedecky zdôvodnenej interpretácie sféry sociálneho vývoja, jej obsahu, štruktúry, cieľov a funkcií, od jej pojmového statusu i od odhalenia vlastných hybných síl rozvoja, foriem, metód a prostriedkov vlastnej intenzifikácie, zdokonaľovania, humanizácie, závisí chápanie takých pojmov ako je sociálna politika, sociálne subjekty, sociálne vzťahy a procesy, sociálne plánovanie, prognózovanie a riadenie atď. Závisí od toho aj správne pochopenie dialektiky sociálno-ekonomického rozvoja.

Pred filozofickým a spoločenskovedným frontom stojí dnes veľmi vážna, náročná a zodpovedná úloha: na kvalitatívne vyššej úrovni v súlade s náročnými potrebami a úlohami socialistického dneška a ešte

náročnejšími úlohami komunistického zajtrajška rozpracovať komplexnú filozoficky a vedecky fundovanú teóriu a koncepciu sociálneho rozvoja s vhodným kategoriálno-pojmovým vybavením a ostatným sociálnym inštrumentárium vrátane sociálneho mechanizmu a sústavy plánovitého riadenia sociálneho rozvoja, a to v rámci referenčného systému jednotného sociálno-ekonomického rozvoja i v rámci širšieho referenčného systému socialistickej [komunistickej] spoločnosti. Na tomto základe treba objasniť vnútornú obsahovú štruktúru sociálneho rozvoja, jeho imantnú dialektiku a logiku, špecifickú zákonitosť a vnútorné hybné sily vlastného rozvoja. Tým sa vytvorí aj vhodný a funkčný teoreticko-metodologický a ideologický základ pre socialistickú sociálnu politiku. Ak hovoríme o sociálnej teórii, máme na mysli predovšetkým stav a rozvoj poznania socialistickeho sociálneho rozvoja na úrovni kategoriálno-pojmového poznania i rozpracovania kategoriálno-pojmového aparátu, základných zákonitostí a princípov, hodnôt a cieľov sociálnej sféry. Pod koncepciou socialistickeho sociálneho rozvoja rozumieme uplatnenie a spracovanie tejto teórie do konkrétneho modelu či projektu konkrétneho-historického rozvoja sociálnej sféry v súčasnej prelomovej epoche rozvoja socializmu, t. j. do modelu sociálneho rozvoja geograficky časovo i štrukturálne lokalizovanej československej spoločnosti a jej perspektív. Sociálna teória sa tak stáva aj prostriedkom realizácie budúcnosti sociálneho rozvoja formou premeny dneška v smere zajtrajška.

Úloha tvorby komplexnej a vedecky i filozoficky fundovanej teórie a koncepcie sféry sociálneho rozvoja je o to ťažšia, že je tu množstvo gnozeologických a metodologických, ale najmä pragmaticko-konzervatívnych ťažkostí a bariér. Navyiac si treba uvedomiť, že rozmer kontinuity s predchádzajúcim historickým typom je pomerne malý. Rozmer diskontinuity je však veľmi veľký. Z toho vyplýva, že je pomerne úzky priestor pre kontinuitné pokračovanie v tom, čo bolo vytvorené v minulosti. Zároveň tento úzky priestor musí byť prehodnocovaný z hľadiska novej sociálnej reality. Veľké nároky sa pritom kladú na novátorskú tvorivú aktivitu „prvolezcov“. To všetko však nesmie oslabiť úsilie o vypracovanie teórie a koncepcie sociálneho rozvoja, ale treba ešte intenzívnejšie pracovať a hľadať cesty, metódy a prostriedky na realizáciu tejto úlohy. Pritom si treba uvedomiť a zohľadniť aj neobyčajnú dynamickosť socialistickeho sociálneho rozvoja, ako aj to, že sa rýchlo rozširuje jeho obsah i formy prejavu.

*

Všimnime si najprv niektoré základné gnozeologické, metodologické, ale aj sociálne problémy, ktoré súvisia s vymedzením sociálneho rozvoja v smere navonok, t. j. v kontextoch s celkovým spoločenským reprodukčným procesom a jeho základnými sférami a oblasťami. Metodologicky nám tu pomáha filozofické rozpracovanie materialistického

chápania spoločnosti do polohy teórie základných sfér spoločnosti i tvorivá práca s ideovým dedičstvom klasikov marxizmu-leninizmu. Na tomto základe členíme spoločnosť na štyri základné sféry: sféru ekonomického rozvoja; sféru sociálneho rozvoja; sféru politického rozvoja; sféru duchovno-kultúrneho vývoja.

Toto členenie je v súlade s ideovým odkazom klasikov marxizmu-leninizmu. Máme na mysli túto známu myšlienku Marxa z Predslovu *Ku kritike politickej ekonómie* „Spôsob výroby materiálneho života podmieňuje sociálny, politický a duchovný proces života vôbec“ [2, s. 498]. Toto členenie je zakotvené aj v novej redakcii *Programu KSSZ*. Prístup k spoločnosti z hľadiska tohto členenia neruší, ani neobsahuje klasický marxisticko-leninský prístup k spoločnosti, ktorý ju člení na oblasť spoločenského bytia a spoločenského vedomia, ktoré sú sprostredkované základňou a nadstavbou i materiálnou a duchovnou kultúrou. Klasický prístup k spoločnosti má predovšetkým logický charakter a uvedený sférový prístup, predovšetkým konkrétne-historický sociologický charakter. Oba sú v komplementárnom vzťahu.

Bohatá obsahová štrukturalizácia socialistickej spoločnosti sa však nevyčerpáva základnými sférami. Tieto základné sféry jestvujú, fungujú a rozvíjajú sa vo vzájomnej súvislosti a interakcii aj s takými spoločenskými procesmi ako je vedecko-technický a kultúrny rozvoj, riadiace procesy a pod. Každá zo základných sfér tvorí relatívne samostatný podsystém celistvého spoločenského systému.

Sociálny rozvoj však predstavuje aj relatívne samostatnú prierezovú sféru života spoločnosti so špecifickými zákonmi, vnútornou štruktúrou, hybnými silami, s imanentnou dialektikou a logikou pohybu ako aj s vlastným reprodukčným mechanizmom.

Jeho základným obsahom sú sociálne subjekty, sociálne procesy a sociálne podmienky (najmä sociálne vzťahy). Každý pokus o ich vymedzenie stojí a padá s objasnením pojmu „sociálny“. Až po jeho vymedzení sa zdanlivá tautológia, že základným obsahom sféry sociálneho rozvoja sú sociálne subjekty, procesy a vzťahy, zmení na zmysluplnú výpoveď. Ich vymedzenie je možné len v rámci celistvého celospoločenského reprodukčného procesu. Ten, ako je známe, si vytvára základnú štruktúru rozčleneného obyvateľstva. Jej prostredníctvom sa realizuje ako proces rozšírenej spoločenskej reprodukcie. Nositeľmi a tvorcami spoločenskej štruktúry sú rozmanité skupinové i individuálne spoločenské subjekty¹ so špecifickými príčinami vzniku, zvláštnym profilom, postavením a funkciami v spoločnosti i s osobitnými záujmami a možnosťami existencie a sebarozvoja. Máme na mysli spoločenské subjekty, ako sú triedy, národy, rozličné demografické spoločenstvá, rodiny, profesionálne a záujmové skupiny a ich inštitúcie a organizácie, ako aj roz-

¹ Pod subjektom tu rozumieme nositeľov spoločenských procesov, činností a vzťahov bez bližšieho vymedzenia ich subjektivity a individuality.

manitých jednotlivcov. Sú to subjekty spoločenského diania. Spoločenské subjekty vzhľadom na ich určité funkcie a aspekty a podľa ich prejavu v jednotlivých sférach spoločnosti charakterizujeme ako sociálne subjekty, ekonomické subjekty, politické subjekty a pod. Každý z týchto subjektov a všetky navzájom sledujú a realizujú svoje záujmy. Procesy a vzťahy, ktoré pri tom vznikajú, nazývame sociálnymi procesmi a vzťahmi. Spoločenské subjekty z hľadiska zápasu o svoje záujmy a ich realizáciu v prospech vlastného i celospoločenského rozvoja v týchto procesoch a vzťahoch na základe dialektiky individuálnych, skupinových a celospoločenských záujmov nazývame *sociálnymi subjektmi*. Vo funkcii sociálnych subjektov vystupujú z tohto aspektu všetky spoločenské subjekty, a to ako samocieľ sféry sociálneho rozvoja (z hľadiska vlastného rozvoja) a zároveň ako hybná sila a humanizujúci činiteľ rozvoja spoločnosti ako celku a každej jej sféry a oblasti zvlášť. Z extenzionálneho hľadiska možno preto sféru sociálneho rozvoja vymedziť prostredníctvom štruktúry sociálnych subjektov, sociálnych procesov a sociálnych vzťahov a z intezionálneho hľadiska dialektickou interakciou celospoločenských, skupinových a individuálnych záujmov v prospech vlastnej sebarealizácie i celospoločenského rozvoja. Starostlivosť o sociálny rozvoj znamená v prvom rade komplexnú starostlivosť o sociálne subjekty a menovite o spoločenského človeka od kolísky (presnejšie povedané od počatia a narodenia) až po smrť (vrátane starostlivosti o hrob). Z tohto hľadiska socialistický sociálny rozvoj vystupuje ako špecifická forma a prostriedok komplexnej starostlivosti o existenciu, rozvoj a sebarealizáciu socialistického človeka i všetkých spoločenských subjektov, aby boli podľa svojich schopností a možností uvedomeľými a funkčnými subjektmi rozvoja socialistickej spoločnosti, spolutvorcovia jej budúcnosti i seba samých.

Na rozdiel od sociálnych subjektov vystupujú spoločenské subjekty aj ako ekonomické, politické, kultúrne a iné subjekty. Tak napr. v sfére ekonomického rozvoja vystupujú ako ekonomické subjekty, t. j. nositelia a tvorcovia ekonomiky. Je zrejmé, že sa do nich včleňuje len produktívna časť spoločenských subjektov. Podobne je to aj s politickými a duchovno-kultúrnymi subjektmi. Ako celospoločenský subjekt vystupujú spoločenskú subjekty vo vzájomnej harmonickej spolupráci a interakcii, teda ako subjekty celospoločenského rozvoja.

Sféra sociálneho rozvoja sa prejavuje, uskutočňuje a rozvíja nielen ako sféra štruktúry sociálnych subjektov, ich podmienok a procesov, ale aj ako proces ich vlastného rozvoja a činnej sebarealizácie pri tvorbe materiálnych a duchovných hodnôt i pri tvorbe spoločnosti a seba samých. Človek ako všestrane sa rozvíjajúci a uvedomele konajúci subjekt je nielen najvyšším cieľom a zmyslom, ale aj integrujúcim činiteľom sociálneho rozvoja. Z iného hľadiska sa sociálna sféra prejavuje ako sociálny život, sociálna činnosť a sociálny rozvoj sociálnych sub-

jektov a takisto ako vytváranie, rozdeľovanie, prerozdeľovanie a užívanie existenčných zdrojov, podmienok a prostriedkov.

Obrat k sfére sociálneho rozvoja je teda obratom k sociálnym subjektom a podmienkam ich života a činnosti. Samotné sociálne subjekty predstavujú cieľovo-programovú časť sociálnej sféry. Podmienky reprezentujú jej zdrojovo-podmienkovú časť. Starostlivosť o zdrojovo-podmienkovú časť sféry sociálneho rozvoja je starostlivosťou o prostriedok vo vzťahu k cieľu so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplývajú. Preto aj socialistická sociálna politika nie je predovšetkým politikou sociálneho zabezpečenia ľudí, ale v prvom rade politikou ich sociálneho rozvoja v plnom humanizačno-emanipačnom slova zmysle. Nesleduje len to, čo ľudia majú a užívajú, ale najmä to, čím a akým sú, čo robia v prospech vlastného ľudského rozvoja i rozvoja spoločnosti.

*

Sociálna sféra ako relatívne samostatný podsystem spoločenského systému funguje ako sociálny život a činnosť sociálnych subjektov aj na základe vlastných sociálnych zákonitostí a sebareprodukčného mechanizmu. Má vlastnú vnútornú štruktúru a špecifické formy prejavu. Patria k nim najmä tieto:

a) sústava a rozvoj sociálnych subjektov s ich sociálnou štruktúrou, sociálnymi kvalitami, potrebami, záujmami, vzťahmi a aktivitami. Cieľom starostlivosti o sociálnu štruktúru sociálnych subjektov je, aby tieto boli nielen rozvinutými, ale aj funkčnými, systémovotvornými subjektmi socialistickej spoločnosti. (Ide o bazálnu súčasť sociálneho rozvoja, na ktorej stojí a z ktorej sa rozvíja celý sociálny rozvoj). Bez sociálnych subjektov nejestvujú sociálne vzťahy, procesy, podmienky, nie je sociálny rozvoj;

b) práca ako tvorkyňa hodnôt i samotného človeka, forma jeho sebarozvoja, sebarealizácie a základná životná potreba i základ dialektiky sociálneho a ekonomického rozvoja. (Ide o základnú realizačnú súčasť sociálneho rozvoja, ktorá z hľadiska svojej podstaty sa takmer prestala chápať ako súčasť predchádzajúcej koncepcie sociálneho rozvoja.);

c) životná úroveň, sociálne zabezpečenie a sociálne istoty;

d) životné prostredie a sociálna infraštruktúra. Predchádzajúca a aj táto súčasť sociálneho rozvoja predstavujú jeho zdrojovo-podmienkový základ, ktorý aj na súčasnom a ďalších stupňoch rozvoja spoločnosti bude zohrávať rozhodujúcu funkciu základu a prostriedku celého sociálneho rozvoja.);

e) spôsob života a osobnostný rozvoj ľudí. Ide o cieľovo-programovú súčasť sociálneho rozvoja;

f) organizačno-riadiaci a reprodukčný mechanizmus (ako nástro-

gová súčasť sociálneho rozvoja, ktorej funkcia bude s plánovitým riadením sociálneho i sociálno-ekonomického rozvoja rásť).

Všetky tieto základné súčasti a formy prejavu sociálneho rozvoja sú vo vzájomnej súvislosti a podmienenosti a môžu sa rozvíjať a fungovať len v systémových väzbách a prepojeniach ako podsystémové súčasti jednotného sociálno-ekonomického rozvoja. Zatiaľ sa ich pohyb sledoval viac-menej pluralisticky alebo len vo väzbách zameraných na podmienenosť ekonomikou a zvyšovaním životnej úrovne. Každá plní svoje špecifické funkcie, obsahuje adekvátnu časť systému sociálnych cieľov a je vyjadrená obsahovým bohatstvom príslušného záväzného pojmu. Vďaka týmto obsažným a záväzným pojmom sa dostáva poznanie sociálneho rozvoja na úroveň kategoriálno-pojmového poznania. Práca s týmito pojmami vyžaduje pojmovú presnosť, záväznosť, disciplínu a kultúru. To sa musí premietnuť i do teórie sociálneho rozvoja, do jeho prognózovania, plánovania a riadenia i do celej sociálnej a sociálno-ekonomickej politiky.

*

Ako vážna otázka vystupuje vytvorenie systému vied, ktorými sa vedecko-teoreticky zmocníme ako sféry sociálneho rozvoja. Pokiaľ ide o sféru ekonomického rozvoja, jestvuje a funguje systém ekonomických vied „zastrešený“ politickou ekonómiou. Podobne, čo sa týka sféry politického rozvoja, jestvuje a funguje systém politických vied zastrešený teóriou vedeckého komunizmu. Pokiaľ ide o vedecký výskum sociálneho rozvoja, takýto systém vied s integrujúcou a „zastrešujúcou“ vednou disciplínou doposiaľ nejestvuje. Je to zapríčinené aj tým, že zatiaľ niet ani jednotiaceho inštitucionálneho subjektu koncepcnej, aktívnej a silnej sociálnej politiky, ktorý by ucelenú teóriu sociálneho rozvoja vyžadoval.

Sociálny rozvoj sa ako červená niť vinie všetkými sférami života spoločnosti. Je imanentne obsiahnutý v nich. Táto skutočnosť viedla niektorých autorov k záveru, že sféra sociálneho rozvoja nejestvuje ako relatívna samostatná sféra, podobne ako ekonomická, politická a duchovno-kultúrna sféra, ale len v podobe jej prejavu či zastúpenosti v jednotlivých sférach a oblastiach života spoločnosti. Takto interpretovaný sociálny rozvoj je potom predmetom teoretickej i praktickej pozornosti jednotlivých sfér spoločnosti. Objavili sa aj pokusy vytvoriť špecializácie a špecialistov pre vedecké skúmanie sociálnych aspektov jednotlivých základných sfér a oblastí. V tejto súvislosti napr. akadémicka Zaslavskaja z Akadémie vied v Novosibirsku rozvíja vednú priezovú disciplínu „ekonomickú sociológiu“, či ekosociológiu. Analogicky uvažujú niektorí autori o politickej a duchovno-kultúrnej sociológii, ktoré by skúmali imanentné sociálne aspekty politickej a duchovno-kultúrnej sféry. Je jasné, že sociálny rozvoj bez týchto foriem svojho prejavu nejestvuje. To však neznamená, že sociálny rozvoj možno zre-

dukovať len na ne. Sociálny rozvoj je zložitým, relatívne samostatným systémom, či podsystémom makrosystému spoločnosti so špecifickými zákonmi, dialektikou a logikou pohybu, s vlastnou vnútornou štruktúrou, cieľmi a pod. Ako takýto vyžaduje špecifickú ucelenú jednotnú teóriu, ako aj jednotnú systémovú, priemyselnú aktívnu a silnú sociálnu politiku. Len na tom základe možno aj špecifické sociálne otázky jednotlivých sfér spoločnosti poznať a riešiť koncepčne. Ukazuje sa, že hlavnú úlohu v tomto výskume zohrávajú filozofia, politická ekonómia a sociológia. Tieto disciplíny môžu v tomto výskume vytvárať integračný základ a plniť integračno-syntetizujúcu funkciu a teoreticko-metodologický základ socialistickej sociálnej politiky.

Objavujú sa aj názory, že túto funkciu by mohla spĺňať marxisticko-leninská sociológia. Nemožno to vylúčiť za predpokladu, že by sa náležite vyprofilovala. Rozhodne však treba odmietnuť pokus, že problematiky sociálneho rozvoja sa možno teoreticky zmocniť sociológiou, že sociálny rozvoj možno zredukovať na predmet sociológie a zo sociológie urobiť teóriu sociálneho rozvoja a teoreticko-metodologický základ socialistickej aktívnej, humanizačno-emancipačnej sociálnej politiky. Vážne slovo v interdisciplinárnom výskume má aj vedecký komunizmus, psychológia, pedagogika i umelecká kultúra, aby som spomenul tie najvýznamnejšie z oblasti ostatných vied a foriem osvojovania sveta človekom. Vedecký výskum sféry sociálneho rozvoja má veľa otvorených problémov. Ich riešenie je zatiaľ viac úlohou ako skutočnosťou. Avšak už uvedomenie si tejto úlohy a doterajšie jej uvedomelé plánovité riešenie je krokom vpred a nádejným príslubom do budúcnosti. Vypracovanie sociálnej teórie socializmu vtlačí nový rozmer aj teórii marxizmu-leninizmu.

*

Pokusy riešiť plánovité riadenie sféry sociálneho rozvoja prostredníctvom sústavy plánovitého riadenia ekonomického rozvoja, pomocou jeho inštrumentária, sú odsúdené na neúspech, podobne ako aj doterajšia koncepcia „sociálneho plánovania“, aj napriek jej kozmetickým úpravám jej zástancov. Ani tu nemožno jestvujúcu formu „sociálneho plánovania“ stotožniť so zákonom plánovitého riadenia sociálneho rozvoja. Zrejme bude potrebné prejsť od formy „sociálneho plánovania“ k priemyselnej sústave plánovitého riadenia sociálneho rozvoja v rámci sústavy plánovitého riadenia jednotného sociálno-ekonomického rozvoja i celej socialistickej spoločnosti.

Sociálny rozvoj je špecifický, mimoriadne zložitý a náročný objekt programovania, plánovania a riadenia. Ide o subjekt-objektový proces, v ktorom činnosť subjektov tvorí jeho podstatu. Preto v ňom viac ako v ktorejkoľvek inej sfére fungujú aj činnosti a činitelia, ktoré sú neriaditeľné, a preto aj neriadené. Hlavnou formou ich riadenia často nie je plánovanie a plán, ale programovanie a program, resp. aj prognóza.

Celý rad orgánov, inštitúcií a činiteľov sa zúčastňuje na procese riadenia sféry sociálneho rozvoja tak vo vertikálnej, ako aj horizontálnej rovine, avšak zatiaľ bez jednotiacieho koncepcného teoreticko-metodologického základu a premyslenej koordinácie.

Sféra sociálneho rozvoja nejestvuje a nemôže sa rozvíjať ako sólo-proces, ale len v interakcii s ostatnými základnými sférami spoločnosti, najmä s ekonomickým rozvojom. Spoločenskovedné výskumy v posledných troch-štyroch rokoch, najmä vo federálnom výskumnom ústave sociálneho rozvoja a práce ukazujú, že stratégia urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja sa môže realizovať len ako dialektika sociálneho a ekonomického rozvoja, v ktorej sú sociálny a ekonomický rozvoj v rovnocennom partnerskom vzťahu. Títo partneri sa vzájomne obohacujú, ale aj korigujú. Ekonomický rozvoj nie je samoučelný, nemá cieľ sám od seba a pre seba. Slúži predovšetkým k zabezpečeniu potrieb človeka a spoločnosti materiálnymi prostriedkami. Životná úroveň i iné súčasti sociálneho rozvoja sú nielen cieľovou orientáciou, ale aj najvýznamnejším objektívnym kritériom efektívnosti ekonomického rozvoja. Ekonomický rozvoj je rozhodujúcim determinantom sociálneho rozvoja tak v smere jeho materiálneho zabezpečenia ako aj priameho i nepriameho rozvoja sociálnych subjektov pôsobiacich v ekonomickej sfére, najmä v oblasti materiálnej výroby, ako socialistických výrobcov, uvedomelých nositeľov socialistických vlastníckych vzťahov, starostlivých hospodárov na pracovisku a sociálnych buniek socialistickej spoločnosti, v ktorých sa priemietajú a realizujú jej základné princípy, normy, hodnoty a ciele. Sociálny rozvoj zasa determinuje ekonomický rozvoj v zmysle cieľovo-programového prístupu a zamerania i prostredníctvom aktivity sociálnych subjektov v sfére ekonomiky. Z cieľa ekonomického rozvoja sa sociálny rozvoj zároveň mení na základný predpoklad a najúčinnější prostriedok, nástroj intenzifikácie a socialistického rozvoja ekonomiky. To musíme plne zohľadňovať pri každom sociálnom programe, ciele a opatrení. Sociálny rozvoj môže byť úspešný len vtedy, ak je budovaný na ekonomike (bez podcenenia determinatívneho vplyvu ostatných sfér spoločnosti). Hneď však treba dodať, že na socialistickej ekonomike, to znamená „ľudskej ekonomike“, na ekonomike ľudí a pre ľudí, ktorá je vybudovaná a neustále prebudovávaná na sociálnych zákonoch, princípoch a cieľoch, na uplatňovaní princíp sociálnej spravodlivosti. V tomto zmysle je koncipovaná aj jedna zo zásad prebudovania hospodárskeho mechanizmu ČSSR: „Vychádzať z toho, že intenzifikácia socialistickej ekonomiky a účinné presadzovanie výsledkov vedecko-technického rozvoja v praxi je možné len vtedy, ak ho budú uskutočňovať ľudia s vysokou iniciatívou a politickým uvedomením, ktorí majú záujem o zvyšovanie organizovanosti, poriadku a disciplíny na všetkých pracoviskách a ktoré sú na efektívnom rozvoji ekonomiky morálne i hmotne plne zainteresované“ [3]. Len takto prebudovaná a dobudovaná, dobre fungujúca ekonomika zabezpečuje sociálny rozvoj nielen

prostredníctvom výrobkov pre človeka a jeho rozvoj, ale aj výrobou človeka v práci a pracou.

Aj v ekonomike si budeme musieť zvykať na prácu s princípmi humanizmu, sociálnej spravodlivosti, slobody a demokracie. Budeme si musieť zvykať aj na to a robiť všetko preto, aby sa sociálna sféra rozvíjala v predstihu pred ekonomickou sférou a nemenila sa na doplnok ekonomického rozvoja, na jeho „služku“. Z tohto hľadiska sa sociálno-ekonomický rozvoj nemôže rozvíjať primárne ako *ekonomicko-sociálny*, ale ako *sociálno-ekonomický*, v ktorom sociálny rozvoj musí mať predstih pred ekonomickým rozvojom a nie sa motať na jeho chvoste.

V záujme dobre fungujúcej dialektiky sociálneho a ekonomického rozvoja stojíme pred úlohou nielen hľadať, aktivizovať rozličné formy a prostriedky jej skvalitňovania, ale aj prekonávať rozličné, neraz až príliš v teórii i praxi zakorenené pozostatky jednostranného sociologizmu a najmä ekonomizmu.

*

Principiálne tézy a závery formulované na XXVII. zjazde KSSZ i na XVII. zjazde KSČ a zjazde KSS v súvislosti so stratégiou urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja a špecifickej funkcie a úlohy sociálneho rozvoja v nej sú mohutným podnetom a priamou výzvou pre filozofiu i celý spoločenskovedný front, aby sa iniciatívne, aktívne a činnorodo zapojil do riešenia týchto úloh v rámci súčasného prelomového obdobia a ich prostredníctvom do celého zápasu o zvýšenie akcelerácie a vyššej kvality socialistickej spoločnosti. Očakávajú sa od neho nielen čiastkové výstupy, ale aj vedecká analýza celkovej situácie spoločnosti, najmä v oblasti sociálno-ekonomického rozvoja vypracovanie vedecky fundovaného teoreticko-metodologického základu sociálnej i ekonomickej, a najmä jednotnej sociálno-ekonomickej politiky, ako aj zdôvodnených a prakticky funkčných prognóz, expertíz a odporúčaní pre prax.

LITERATÚRA

1. Pravda 22. 5. 1986.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 5. Bratislava 1978.
3. Pravda 9. 1. 1987.

РЕВОЛЮЦИОННО-ТВОРЧЕСКИЙ, ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ

Рудольф Ш и м а

Предметом статьи является анализ задач социалистического типа социального развития в условиях современного этапа развития чехословацкого общества в связи с экономическим и общим общественным развитием. Социальное развитие понимается как относительно

самостоятельная сквозная сфера общества. Автор рассматривает прежде всего интенсификационную и гуманизационно-эмансипационную функцию социального развития, он указывает и на его интеграционную функцию в обществе. Ядром сферы социального развития автор считает социальные субъекты, социальные процессы и социальные отношения. Автор характеризует социальную политику не только как политику социального обеспечения людей, а как политику социального развития человека и его творческой активности. На основе анализа социального развития он делает выводы для его цельной теории и концепции.

REVOLUTIONÄR-SCHÖPFERISCHER, DIALEKTISCHER ZUGANG ZUR SOZIAL-ÖKONOMISCHEN ENTWICKLUNG

Rudolf Š í m a

Den Gegenstand der Studie bilden die Analyse und Aufgaben des sozialistischen Typs sozialer Entwicklung unter den Bedingungen der gegenwärtigen Entwicklungsstufe der tschechoslowakischen Gesellschaft im Kontext mit der ökonomischen sowie der gesamtgesellschaftlichen Entwicklung. Die soziale Entwicklung wird als relativ selbständige gesellschaftliche Durchschnittssphäre verstanden. Der Vf. untersucht besonders Intensifikations- sowie humanisatorisch-emanzipatorische Funktionen der sozialen Entwicklung und weist auch auf deren gesellschaftliche Integrationsfunktion hin. Den Schwerpunkt sozialer Entwicklung setzt er in soziale Subjekte, soziale Prozesse und soziale Verhältnisse. Die soziale Politik charakterisiert er als Politik der sozialen Entwicklung des Menschen und dessen schöpferische Aktivität und nicht bloss als Politik sozialer Versicherung von Menschen. Aufgrund der Analyse sozialer Entwicklung zieht er Schlüsse für deren ganzheitliche Theorie und Konzeption.